

ԵՐԱՆԻ ՇԱՀԱԶԱՆ

ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՈՑ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ*)

Ե. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

ասերորդ դարի միակ երգիչը հանդիսացել է Գրիգոր Նարեկացին: Նա խոսքով Անձեացու որդին էր և մանուկ հասակից հանձնվել էր Նարեկա վանքի գիտնական վանահայր ու իր մորեղբայր Անանիա Անձեւացու խնամքին: Այստեղ նա, շուտով ձեռք է բերում ամհրաժեշտ գիտություն ու ձեռնագրվում կուսակրոն քահանա:

Նարեկացու ամենանշանավոր գլխածքը Աղոթագիրքն է, որ կոչվում է «Նարեկ»: Սա մի եզակի գործ է, ունի խորհրդապաշտու-

կան բովանդակություն և բաղկացած է 95 գլուխներից, որոնցից ամեն մեկը կոչվում է բան (բանաստեղծություն): Առաջին բանի խորագիրն է «Խառոց սրտից խօսք ընդ Աստուծոյ», իսկ մնացած 94 բաներն ունեն միևնույն խորագիրը, այն է՝ «Լեռստին յաւելլում կրկին հեծուրեան նորին հսկողի առ նոյն աղեքս մաղրանաց բանի. ի խառց սրտից խօսք ընդ Աստուծոյ»:

Այս գործը, կրկնում ենք, որ նմանը չունի, Նարեկացին ավարտել է 100? թվին և մեզ թողել որպես անմահ հիշատակ*):

*) Տես սկիզբը «Էջմիմի» հոմար—փետրվար 1948 թ.:

**) Հիշում եմ, 1879 թվին էր, Լազարյան ճեմարանի լիկեոնի ուսանող գրվելու առաջին տարին, երբ հայ ուսանողներն աշխատում էին գիտնական Մկրտիչ էմինի Հայոց լեզվի դասախոսության ժամերին միտ միտան լինել, և թե այդ հնարավոր էր լինում: (Լիկեոնի ուսանողության ընդհանուր թիվը 50 էր, իսկ հայերիս թիվը՝ 5):

Այդ ժամանակները թարգմանվել ու տպագրվել էին առաջ լեզվով հայոց շարականները: Մի օր, երբ ամենքս ներկա էինք, խոսք բացվեց շարականների թարգմանության մասին. էմինը հայտնեց, որ ինքը ձեռնարկելով այդ դժվարին գործը, կարծում է, որ ավարտել է հաջողությամբ:

— Եվ ի՞նչ, շարականների թարգմանությունը շատ կարևոր էր,— ասաց նա,— որովհետև Հայ Եկեղեցու դավանության հրատարակված թղթերից և ոչ մեկը այնպես լավ չէր, ու ճիշտ չեն պարզաբանում հայ դավանության էությունը, ինչպես որ շարականները: Կարգացրեք «Շարականներ»-ի ուսերեն թարգմանության հառաջաբանում հունաց կայսր Կիո Մանվել Կոմենի նամակը՝ ուղղված մեր ներսես Շիրահուն:

Մենք կարդացինք այդ համակը, ուն առաջին անգամ տպագրվել էր Չամչյանի պատմության երրորդ հատորի մեջ (էջ 116). և ահա թե ինչ էր գրված այդ համակում. «Մանիսը հայս,— գրում է կայսրը,— զի զգալիս կշռութիւնն, որ կայր ի սիրտս մեր յերգս մեր և ի պաշտաման, որ առ Աստուած, բժշկեցաք ընկուրեամբ, վասնզի ի մէջ ամար և ծանեաք երեւալէս ի նոցանէ, զի ի բազում տեղիս երկու բնութեամբ զմի Քրիստոսն Նորոր փառատուրէք, և պարտէ զայս ուղղութիւնս, որ իրր և զթաքուն է, ամենեցուն ասել և ցուցանել»:

Հանգամանքից օգտվելով մենք էմինին խնդրեցինք թարգմանել նաև Նարեկը, նա պատասխանեց, որ դրա համար ինքը արդեն շատ ծեր է. «Բայց և այնպես,— ավելացրեց նա,— կփորձեմ»:

Չամչի հառաջանեց հեծուրեան սրտի Ողորդ աղաղակի քնդ վերնծայմ, տեսող գաղտնեաց:

Глас стеноаний, муки сердца,
Вопль души и вздыхания,
Лишь к тебе возсылаю
О, Всевышний Создатель.

Նարեկացիին շարականներ չի գրել, այլ գանձեր, մեղեդիներ, հոգևոր տաղեր ու ավետիսներ, որոնք, ինչպես առաջինը, միևնույն շարականներն են, շատ երբեք տարբերությամբ: Հայտնության ամենահայտնի տաղը սովորաբար «Ավետիս» է կոչվում, որովհետև իր մեջ պարունակում է հովիվների ավետիսը Քրիստոսի ծննդյան մասին:—

Խորհուրդ մեծ և սքանչելի,
Որ յայսմ ամուր յայտնեցաւ:
Հովիվն երգեն ընդ հրեշտակս,
Տաճ անտիս աշխարհի:

Ծնաւ նոր արեայ
Ի Բեթղեմէմ քաղաքի:
Որդիւ մարդկան օրհնեցէք,
Զի վասն մեր մարմնացաւ:

Անբաւելին երկնի և երկրի
Ի խանձարուս պատեցաւ
Ոչ մեկնելով ի հօրէ
Ի սուր պային բազմեցաւ:

Եվ այլն:

Այսպիսի ավետիսներ շատերն են գրել—Ներսես Շնորհալին, Գրիգոր Աղթամարցին, Առաքել Սյունեցին և ուրիշները: Ավետիսների մեջ մտնում են մի քանի տող Քրիստոսի կյանքից և ամեն մի տողը վերջանում է ավետիս բառով: Ավետիսների լեզուն հետզհետե ժողովրդականացել է, իր մեջ ժողովրդական լեզվի տարրեր ընդունելով, և ընդհանրապես ըմբռնելի դարձել ամենքի համար:

Ավետիս հոգևոր տաղերի թիվը մեծ է. նրանց մեջ կան բանաստեղծական զգացմունքներով ու ավյունով շատ գրվածքներ, որոնք արժանի են ուշադրության և կարոտ առանձին ուսումնասիրության:

Նարեկացու ավետիսները սակայն դրանցից տարբերվում են իրենց լեզվի խրթնաբանությամբ: Օրինակ, Աստվածամորը նկարագրելիս նա գործադրում է հետևյալ խրթնաբանությունը:—

Հուպ երրակին, լոյս գերադունց լուսոյն արփի վեհեանանմ, շողշողենի. փողփողենի էջ, մանրահեղեղ գաղտնի շաւղ անձամօթի ճանապարհին:

Առանձին ուշադրության արժանի են Նարեկացու հետևյալ չորս տաղերը:— «Երգ գութմանայի», «Փառք Քրիստոսի ամենագորյառութեան», «Ես ձայն առիւծուն առեմ» և «Տաղ վարդավառի»:

Առաջին տաղի մեջ Նարեկացին գովաբանում, դավատում է Քրիստոսին, իբրև ամենազեղեցիկին. ահա, ինչպես է նկարագրում

նրան:— Նուրբ հոնքեր՝ ինչպես իրար կցված կամարներ, աչքերը ծով ի ծով ծիծաղախաւ երկու փայլակաճև արեգակի նման. կայտառ թևեր, երկթերթյան բերան, որի շրթներից վարդ է կաթում, վարսեր, որոնք քառահյուսակ բոլորած են այտերի շուրջը, գեղեցիկ պատմուճան, թանկագին գոտի, նազելի շարժում, երբ քայլելիս ամեն քայլափոխին շողեր են կաթկթում քայլերից, և այլն:

«Փառք Քրիստոսի ամենագորյառութեան» տաղի առաջին մասը կրոնական է, իսկ երկրորդ մասը, բայց «խաչանման» բառից, ոչ մի կրոնական բան չունի իր մեջ: Փոխաբերական մտքով նա պատկերում է Քրիստոսնեության տարածման Հայաստանում, իսկ վարդավառի տաղը բնության գեղեցկության գովեստ է— վարդի, շուշանի ու այլ ծաղիկների և ծառերի, որոնց մեջ Նարեկացին այլաբանորեն ներկայացնում է Քրիստոսի պայծառափայլությունը: Չպետք է մոռանալ, որ պայծառափայլության տոհմը լիովադրինել է մեր հեթանոսական վարդավառի տոնին, երբ քրեներ վարդերով զարդարում էին Աստղիկի և Անահիտի տաճարները:

Վարդավառի տաղի մեջ Նարեկացին գործադրում է ճարտասանական ընդլայնումն, այսինքն փոխանակ մեկ երկու խոսքով արտահայտելու իր միտքը, ընդարձակում ու շատ խոսքերով է արտահայտում:—

Գոհար վարդն վառ առեալ
Ի վեհից վարսիցն արբեմից.
Ի վեր ի վերայ վարսից
Մաւալէր ծաղիկ ծովային:

Հարություն տաղի մեջ նկարագրում է մի սայլ, որը կանգնած է Մասիսի աջ կողմը ու չի շարժվում. նրա վրա դրված են անոթներ, գոհարք, ոսկեղենք, բեհեղք ու ծիրանիք. նրա վրա նստած է արքայորդին, որի երկու կողմը կան քերովբք ու սերովբք, իսկ առջև վից մանուկներ, որոնք բռնած ունին խայն Տերունական, սաղմոսարան և քնար. սայլի վրա դրված են հարյուր խուրձ խորշոճան, վեց կրոնական և մի մանուշակ, բայց սայլը չի շարժվում. նրա վրայի լայնաթևիկունք, ահեղակոչ, հաստաբաղուկ ճոթուր ձայն է տալիս եզներին, որոնք սպիտակ են և հույլ մարդարիտ մազեր ունեն: Այն ժամանակ սայլը շարժվում է տեղից ու ճորնչալով մտնում նրուաղեմ և նոր Միոնի որդիք երգում են «Փառք Քրիստոսի, այսօր արձակեցաք»:

Այս տաղը երգել են Քրիստոսի հարության տոնին: Սայլը փոխաբերական իմաստով քրիստոնեության տարածումն է Հայաստանում:

նում, որ պատճառ է եղել հեթանոսական կապանքներից արձակվելուն: Այսպես է տալի մեկնությունը, բայց հավանորեն դա հե-

Գրիգոր Նարեկացի

թանոսական ժամանակներից ժողովրդի մեջ պահպանված մի առասպել է եղել, որ Նարեկացին հյուսել է իր տաղի մեջ:

Այսպես են և նրա մյուս տաղերը, դանձիրն ու հոգևոր երգերը, որոնց իմաստը քնդհանրապես խեղդված է խոթնառնու-թյան մեջ:

Նարեկացու տաղերի մասին մեր ասելիքը լրացնելու համար, մեջ ենք բերում առյուծի մասին նրա դրած տաղը, որն իր մեջ ունի կրոնին վերաբերող մի բառ միայն — քառաքե. կարծում ենք, որ այս տաղն էլ ժողովրդի մեջ պահպանված ու վաղուց իմաստը կորցրած մի առասպել է եղել, որին Նարեկացին կամեցել է այս երգով կրոնական իմաստ հաղորդած լինել:

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՂ

Ես ձայն առիծուն առեմ,
Որ կոչէր ի քառաքեկն,
Կոչէր և ձայն առնէր ի սանդարամետս
Ձայն առնէր ի սանդարամետս
Հաւուն, հաւուն արթնացեալ
Դիտելով ըզհեթանոսս,
Ձայնէր, ձայնէր տատրակի քիբանունդ
սիրելոյն
Սէր յառաւօտէ, ճմեհալ էր անձուկ
Ժաղմամբ:

Նարեկացին վախճանվել է մոտ 1010 թվին Նարեկ վանքում և թաղվել Նարեկ գյուղի Մ. Սանդխարի վանքի մոտ: 1021 թվին, երբ Վասպուրականի Արծրունի Սենեբերկ թագավորը իր չորս հարյուր հազար ժողովուրդն առած փոխադրվում է Սեբաստիա, Նարեկա վանքի վանականներն էլ են փոխադրվում, իրենց հետ տանելով նաև Նարեկացու աճյունը, որը հետո նրանք զետեղում են Նարեկացու անունով Սեբաստիայում շինված վանքում:

7. ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

11-րդ դարում շարականների նշանավոր երգիչներ են հանդիսացել «Գեորգարձ» կոչված Պետրոս Ա կաթողիկոսը և Պահլավունի իշխան Գրիգոր Մագիստրոսը:

Պետրոս կաթողիկոսի մասին եղած կենսագրական տեղեկությունները շատ թերի են, մեզ հայտնի չէ նույնիսկ նրա ծննդյան թվականը, միայն հայտնի է, որ նա Անանիա Ա կաթողիկոսի (943—965) քեռորդին և Խաչիկ Ա կաթողիկոսի (972—992) եղբայրն է եղել, այն խաչիկ կաթողիկոսի, որը Տրդատ ճարտարապետի ձեռքով շինել է տվել Արգինայի մեծ եկեղեցին ու կաթողիկոսարանն

այնտեղ փոխադրել: Պետք է ենթադրել, որ Պետրոսն իր կրթությունը ստացել է եղբոր մոտ՝ Արգինայի կաթողիկոսարանում: Նա հմուտ էր ժամանակի հունական գիտությունների. որ նա ուսլալ մարդ էր, երևում է այն թղթակցություններից, որ կատարվել են նրա ու Գրիգոր Մագիստրոսի միջև: Օրինակ, Մագիստրոսը իր մի նամակի մեջ գրում է նրան. «Թողից զայստիկ նախադրութիւն մակագրել մեծագունիդ գլխոյ, որ ամենայնիս բաւական և զանապառ հեղուս գիտութիւն և շնորհ»: Մագիստրոսը նրան անվանում է «ղերակատարդ իմաստից»: Մյուս

նամականից էլ երևում է, որ Մադիստրոսը ուշալ մարդու հետ զործ ունենր:

Պետրոսն իր եղբոր հետ միասին հայրենական հարստություն է ունեցել Արշարունյաց գավառում, որտեղ Մխիթար Այրիվանեցու ասելով, նա «շինեաց զՍուրմառի և զՄառաքար»: Իսկ Մատթեոս Ուհայեցին վկայում է, որ «լորժամ էր Տէր Պետրոս յաթոռ հայրապետության ի Հայաստան աշխարհին, ոմէր զկազմութիւն հայրենեաց տունալ ի թագաւորացն հայոց հինգ հարիւր զեղ անուանի և մեծանիք և շահաւէտ ընտիր ընտիր»:

1019 թվին Սարգիս Սևանեցի կաթողիկոսը ծերացած լինելով, Գագիկ Ա արքայի համաձայնությամբ, Պետրոսին Անիում կաթողիկոս է ձևակարգում: Եսա լացած մեկը մյուսի ետևից վախճանվում է՝ առաջ Գագիկ արքան (1020 թ.) և ապա Սարգիս կաթողիկոսը, որը թաղվում է Հոռոմոսի վանքում: Պետրոսի կաթողիկոսության ժամանակաշրջանը (1019—1058) զուգահեռվել է Հայաստանի պատմության թշվառագույն շրջաններից մեկին: Գագիկի երկու որդիները կոչվում էին Բագրատունյաց հարստության գահին տիրանալու համար: Հովհաննես-Սմբատը, իբրև երեցը, հոր մահից հետո գահ էր բարձրացել, իսկ Աշոտը՝ կրտսերը անբավական մնալով դրանից, պաշարել էր մայրաքաղաքը և ուզում էր գահը խլել եղբորից:

Պետրոս կաթողիկոսը սկզբում միանում է հայ իշխանների հետ և նրանց միահամուռ ջանքերով հաջողվում է հաշտություն կայացնել: Համաձայնություն է կայացվում որ Հովհաննես-Սմբատը, իբրև երեցը եղբայրներից, թագավորի մայրաքաղաքում, իսկ Աշոտը՝ «դրուց» երկրներում:

Հովհաննես-Սմբատը Անիում հաստատվելուց հետո դեռ իր կացությունը բոլորովին հաստատուն չէր համարում, որովհետև եղբորից զատ ուներ ուրիշ Եղնամիսներ էլ, որոնց մեջ ամենամատանգավորն էր հունաց կայսր Վասիլ երկրորդը, որը 1021 թվին մեծ զորքով կովի էր եկել արևազների թագավոր Գեորգիի դեմ և հայոց Բարձր Հայքը, Տայքը և Այրարատի մի քանի գավառները ոտքի տակ տալուց հետո ձմեռելու համար իջել Խաղտյաց երկիրը: Այդ ժամանակ Հովհաննես-Սմբատը հանձնարարում է Պետրոս կաթողիկոսին իր անունից մի կտակ կազմել կայսրին հանձնելու համար՝ հետևյալ պայմանով, որ եթե կայսրը հանձն կանի ապահովել Հովհաննես-Սմբատի կացությունը կենդանության օրոք,

ապա վերջինս իր մահվանից հետո Անիի կթողնի նրան: Այստեղ ահա պարզվում է Պետրոսի դեմքը, որն այնքան խելախուսյուն, առաքինություն ու աղոթասիրության ոգի չի ունենում, որ մերժեր խղճով, վախկոտ ու անարժան թագավորի հանձնարարությունը, որը կորստաբեր պետք է լիներ հայրենիքի համար: Նա ոչ միայն խղախուսյուն չի ունեցել մերժելու, այլև չի աշխատել հասկացնել անարի թագավորին նրա առաջարկի աղետաբեր հետևանքները ու միջոցների չի դիմել նրա մատրուկությունը խափանելու համար: Նա նույնիսկ իր անձի, իբրև ազգի կաթողիկոսի, համար անպատվություն չի համարել այդպիսի անարգ դոժի դեպքում միջնորդ հանդիսանալը, այլ հոժարությամբ ու շքեղ հանդիսավորությամբ կատարել է թագավորի հանձնարարությունը:

Նույն 1021 թվին, երբ դեռ Վասիլ կայսրը Պոլսումն էր, Վասպուրականի թագավոր Սենեքերիմ Արծրունին նկատելով որ ինքը անկարող պիտի լինի դիմադրել սելջուկներին, որոնք արդեն մոտեցել էին նրա երկրի սահմաններին, իր որդի Դավթին ընծաներով ուղարկում է Պոլիս՝ կայսրին հանձնելու համար այն նամակը, որով նա առաջարկում էր Վասպուրականը փոխել Սեբաստիոն ու նրա շրջակայքի հետ: Ստանալով կայսեր համաձայնությունը, Սենեքերիմ Արծրունին շուրջ հարյուր հազար ժողովրդով փոխադրվում է Սեբաստիա ու նրա շրջակայքը:

Այդ ժամանակները Պետրոս կաթողիկոսը մեծ շուքով մեկնում է Խաղտյաց երկիրը, որ գտնվում էր Վասիլ կայսրը: Պատմում են, որ նրանք իրար հանդիպում են Տրապիզոնում, ուր և կատարվում է Անիի հունաց հանձնելու առաջին անարգ սակարկությունն ու վաճառքը: Պատմում են նաև, որ 1022 թվի Քրիստոսի մկրտության տոնին, իբրև պատիվ, կայսրը առաջարկել է Պետրոս կաթողիկոսին առաջինը խաչը ձորոսի ջրերը ձգելու հանդեսը կատարել: Ժողովրդի վառ երեվակայությունը զարդարել է նրան ստորք ու ու հրաշագործ լինելու հատկությամբ: Պատմում են, որ երբ նա խաչը երեք անգամ թաթախել է ջրի մեջ, խաչից լույսի ցնծույններ են արձակվել, իսկ գետի ջրերն էլ կանգ են առել ու հետ գնացել, որի համար էլ նա այնուհետև կոչվել է «Դիտարարած»:

Պետրոս կաթողիկոսը Խաղտյաց երկրից իր Աթոռ՝ Անի չի վերադառնում, այլ մեկնում է Սեբաստիա, Սենեքերիմ Արծրունու մոտ, ուր և մնում է մինչև նրա մահը (1029 թ.) ու նոր միայն վերադառնում Անի՝ իր Աթոռը: Այստեղ նրան իշխանները խեթ աչքով են նայում, իսկ թագավորը ատելությամբ է վե-

րաբերում, այն պատճառով, որ նա երկար ժամանակ բացակայել էր Աթոռից, շատ փարթամ կյանք էր վարել ու իրեն այնպես էր պահել, որ թագավորն ու իշխանները նրա ներկայությամբ իրենց նվաստացած են համարել: «Ձէր նուստ Աթոռ հայրապետութեանն, քան զթագաւորութեանն Հայոց», — ասում է Մատթեոս Ուռհայեցին: Կաթողիկոսն ուներ հինգ հարյուր եպիսկոպոս դավառտեսուչ՝ հինգ հարյուր թեմի վրա: Պատմիչը չի հիշում, թե արդյոք իրենց կոչման վսեմությունը ճանաչող գործունյա անձնվեր մի բազմություն էին ներկայացնում հայրապետանոցի այս հարյուրավոր անդամները, թե անձնաշահ, ապիկար պաշտոնյաներ: Բայց մենք ունենք և մի ուրիշ բացասական վկայություն. այդ Հովհաննես վարդապետ Կոզեմի արևի խավարման առթիվ տված բացատրությունն է, որի մեջ պարզ ակնարկ կա և այս մասին:

1041 թվին Հովհաննես-Սմբատը վախճանվում է. վախճանվում է և Աշոտը: Առաջինը ժառանգ չի թողնում, իսկ երկրորդը թողնում է Գագիկ անունով 18 տարեկան մի որդի, կայսրու ու ազնիվ մի պատանի, որը իբրև Բագրատունյաց հարստության հարազատ որդի, օրինական ժառանգ ու տեր, Անվո դահն է բարձրանում և երկու տարի խաղաղ կառավարում երկիրը: Սակայն Հովհաննես-Սմբատի տված կտակի համաձայն Անվո դահն օրինական ժառանգ էին համարում իրենց նաև բյուզանդացիք:

Պատմում են, որ Վասիլ երկրորդի հաջորդ ու եղբայր Կոստանդինը 1028 թվին, իր մահվան ժամանակ, կանչել է տվել իր մոտ Կիրակոս հայ քահանային, որը մի ժամանակ հայոց կաթողիկոսարանի հյուրատնտեսն էր եղել, և նրան հանձնել Հովհաննես-Սմբատի կտակը, պատվիրելով այն հասցնել հայոց թագավորին: Սակայն Կիրակոսը չի կատարում այդ պատվիրը, այլ իր մոտ մի որոշ ժամանակ պահելուց հետո վաճառում է այն Միքայել կայսրին:

Թեև Հովհաննես-Սմբատի մահից հետո հույներին չի հաջողվում տիրել Անիին, բայց հիշյալ կտակը մնում է նրանց մոտ ու հիմք ծառայում շարունակ պահանջներ անելու: 1044 թվին հունաց կայսր Կոստանդին Բ Մանուսիլը նորից հարուցում է պահանջը, դավաճան Վեստ Սարգսի խորհրդով Գագիկ արքային Պոլիս հրավիրելով: Թեև արքան չէր կամեցել գնալ և Վահրամ Պահլավունին էլ չէր ցանկացել ու խորհուրդ չէր տվել գնալու, բայց մյուսները, նամանավանդ Վեստ Սարգիսը, հորդորել են նրան գնալու և Պետրոս կաթողիկոսին էլ միջնորդ դարձնելով

երգվել են Անին ու տերությունը պահել մինչև արքայի վերադարձը: Ավանդում են, որ այդ երգումը հաստատ ու անփոփոխ պահելու համար նրանք չեն խղճահարվել անգամ «գրիչը կենարարի արյան մեջ թաթախելու ու այդպես վավերացնելու իրենց ուխտը»: Այս պարագաներում Գագիկ Բ արքան Անվո բանալիները, ինչպես և ողջ երկրի հոգաբարձությունն ու խնամքը Պետրոս կաթողիկոսին հանձնելով, մեկնում է Պոլիս, «իբրև զժուկն ի կարթի՝ ըմբռնել կամ իբրև զհալ ի ծուղակաց», — ասում է պատմիչը:

Հենց որ Գագիկը հեռանում է հայրենիքից, Կակույն հայտնի է դառնում դավաճանությունը. առաջինը կայսրն է դրժում իր ուխտը և սկսում պահանջներ անել Գագիկ արքայից, որպեսզի նա հրաժարվի իր ժառանգական իրավունքից: Արքան նկատելով որ ծուղակի մեջ է ընկել ու իրականացել է այն, ինչ որ իր սիրտն էր վկայում, այնուամենայնիվ չի ընկճվում ու խիզախորեն մերժում է, մինչև վերջն էլ հաստատ մնալով իր մերժողական պատասխանի վրա և հույս դնելով «յուրայինների» վրա, որոնք այնպիսի սարսափելի ու տարօրինակ երգամբ ապահովեցրել էին նրան:

Երբ լուրը հասնում է Անի, այնտեղ ծածկված դավաճանությունը ևս ակներև է դուռնում: Պետրոս կաթողիկոսը, որին հանձնել էր արքան Անվո բանալիները, կաթողիկոս, որ ազգի պաշտպանը պետք է լիներ, կշռադատելով բոլոր հանգամանքները, սկսում է իր երկրորդ, և ավելի զարհուրելի, սակարկությունն անել մայրաքաղաքն ու ամբողջ երկիրը օտարներին հանձնելու համար: Անել է թե ամեն բան առաջուց չափած, կշռած է եղել և մոռացած է եղել թե ինչ պիտի ստանար փոխարենը: Ժամանակի պատմիչը կաստիվերտացին ասում է, որ նա Սամոսատում եղած բյուզանդական կուսակալին դրել էր. «Ծանոթ թագաւորին, թէ մեզ զի՞նչ հատուցանէ փոխարէնս, և ես տաց զքաղաքս և զայլ ամուրս, որ աշխարհիս են»: Սակարկությունը վերջանում է նրանով, որ «գանձիք և իշխանութեամբ» կաթողիկոսին հոժարեցնում են հանձնելու և նա Անվո քառասուն բանալիները ուղարկում է Պոլիս՝ Կոստանդին Բ կայսրին, որպեսզի դա ու Անիին տիրի: Կաստիվերտացին ասում է «Ջնորհակալիսն զտրից տուրան հատուցին կաթողիկոսին, յորմէ զքաղաքն առին»:

Երբ հայոց զորքն իմացել է, որ թագավորն այլևս չպիտի վերադառնա, — ասում է Կաստիվերտացին, — «Լային առ հասարակ ամենայն տոմն Հայոց, և արարին ամենայն քաղաքն ժողով, ուր էին գերեզմանք թագաւորայն»:

Հայոց, լալին և զաթոս թագաւորութեանն իւրեանց, և կոծ եղեալ առ հասարակ լալին զթագաւորն իւրեանց Գագիկ և անէծս ցաւագին կարդային նենւաւորացն Գագիկայ:

Այդ անեծքի հարվածը զգում է առաջին հերթին հենց ինքը կաթողիկոսը: Առաջին կուսակալներից մեկը՝ Դամենասը «ոչ քստ առաջին պատույն մեծարէ զհայրապետն, և սկսանի դրով ամբաստան լինել զնմանէ առ թագաւորն և խաբանօք հանէ զնա ի քաղաքէն», — գրում է պատմիչը: Սկզբում նրան ուղարկում են Կարնո Արծն ավանը, այնուհետև 1051 թվի հունվարի 6-ին, ճաշի ժամանակ կալանավորվում ու տարվում է Խաղտայց Առիճ բերդը ու վերջապես ալստեղից էլ Պոլիս, ուր շորս տարի մնում է որպէս պատմավոր կալանավոր: Կոստանդին Մանումարը զնա կալանավոր թողուլ զնա ի Հայս, թէ երթեալ ապստամբեցունէ զԱնի»:

Թե երբ է գրել Պետրոս կաթողիկոսը իր շարականները, մեզ հայտնի չէ, բայց կարծում ենք, որ գրած կարող է լինել այն տարիներին, երբ գտնվում էր աքսորում, Արծն ավանում կամ Խաղտայց Առիճ բերդում և կամ Սեբաստիո Ս. Նշան վանքում ապրած տարիներին, որովհետև այս տեղերում, միայնություն մեջ միայն նա կարող էր լուրջ մտածել ու գգալ իր գործած մեղքի, հանցանքի լրջությունը ու զղջալ, ապաշխարել, որը երևում է նրա շարականներից: Նրա շարականները հրեք խմբի են բաժանվում — Մարտիրոսաց, Ննջեցեւոց և Մանկունք: Սակայն հաստատորեն պնդել, որ դրանք բոլորն էլ նրա գրչին են պատկանում, չի կարելի, որովհետև արդեն հայտնի է, որ «Սարսափելի ուրումամբ և ահագին զօրութեամբ» շարականը Սևանեցու երգածն է, իսկ «Յանսկզբնական Ժոցոյ հօր խնամահեալ բանդ» Հակոբ Ստանհնեցունն է: Պետրոս կաթողիկոսի շարականների մեջ երևում են նուրբ ճաշակ և շատ ու խորին զգացմունք. և դա հասկանալի է, նրանց մեջ իրենց արտահայտությունն են գտել հեղինակի սրտի վերքերի մրմունջները: Նրա շարականներից մեկի մեջ, օրինակ, մեղքերի քավության հետևյալ աղոթքը կա. «Ոսկի եղեալս անպիտանացայ, գեղեցկայաբար շինուածոյս քակտումն, իմաստունս յիմարացայ ի յալեաց մեղաց, յուր ընկղմեցայ, և այժմ աղաչեմ, զՍտեղծողդ ամենից, հանգոյ և ընկալ զհրաժարեալ հոգիս, յեօթնաստեղեան լուսեղէն խորանս, ուր ժողովքն են սրբոց ի խաղաղութեան հոգով հեզութեան յերկնից բարութիւնս»: «Պակասեցայ, — շարունակում է նա մի այլ տեղում, — յագգաւորումէ, լեւալ

քողի զկեանս աշխարհի, և մարմինս ունայնութեան դարձաւ ի հող, ուստի ստեղծաւ յիս մարդասիրեալ, բազմագոր Փրկիչ, և փառատեցո՛ զցաւս առնին իմոյ»:

Նախքան Պետրոս կաթողիկոսի մասին մեր ասելիքը վերջացնելը, անհրաժեշտ ենք համարում մեջ բերել նաև պատմական մի ավանդություն, որ ավանդել են մեզ Մատթեոս Ուռհայեցին ու Սմբատ պատմիչը: Պետրոս կաթողիկոսը մտածելով որ «գուցէ այլ ոչ թողուն զիս հոռոմք ելանել արևելք» շտապում է իր քեռորդուն՝ Խաչիկին կաթողիկոս ձեռնադրել և միաժամանակ երկաթե ամաններով մոտ շորս հարյուր լիտր մեռուն թաքցրնել Ախուրյան գետի մեջ՝ Անվո դրան մոտ, որ չլինի թե հոռոմների ձեռքն ընկնի:

Այժմ մի երկու խոսք էլ Պետրոս կաթողիկոսի կենսագրությանը վերաբերող Կարապետ Կոստանյանի հմտորեն ուսումնասիրված ու պաշտոնապես պատմության մասին, որից մենք որոշ չափով օգտվել ենք այս համառոտ շարադրանքի համար: Գիտական պատմությունը կրոնական բարոյախոսության գույն ու բնույթ չպետք է կրի: Պետրոս կաթողիկոսի կյանքն ու գործունեությունը նկարագրել են նրան ժամանակակից պատմիչներից զլիալուրապես Արիստակես Լաստիվերտացին, իսկ հարևանցիորեն՝ նաև Մատթեոս Ուռհայեցին, Սմբատ պատմիչը, Սամվել Անեցին և Մխիթար Այրիվանեցին:

Որ Պետրոս կաթողիկոսը մատնիչ ու դավաճան է եղել, այս մասին առարկություն լինել չի կարող. իսկ որ դրա հետևանքը եղել է հազար հազարների կորուստը, կոտորածը, մասսայական գաղթականությունը, երկրի ավերումը, հայրենիքի դատարկվելը ու զրկվելը իր բնիկ բնակիչներից և օտար երկրներում հայ գաղթականների ալլասեռվելն ու անդարձ կորուստը, այս ևս անառարկելի է:

Արդ, ի՞նչպես կարող է Պետրոս կաթողիկոսը ներողամտության արժանանալ, նամանավանդ որ նա մի հասարակ մարդ չի եղել, այլ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, որն ունեցել է իր սեփական կարողությունը. «500 մեծ և անուանի գիւղեր ընտիր-ընտիր, որ հայոց թագաւորները ընծայել էին Տէր Խաչիկների տոհմին: Ո՛հ, նրա ապաշխարանքի և մեղքի քաւութեան զգացմունքները, որոնք արտահայտվում են նրա շարականների մեջ, չեն կարող քաւել նրա զարհուրելի դաւաճանութեան մեղքը և արժանացնել նրան ներելիութեան» — ասում է Կարապետ Կոստանյանը: Ճիշտ է ասել պատմիչ Արիստակես Լաստիվերտացին, որ նրա բաժինը պետք է լինի «ազգի անէծքը»:

Տ. ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

12-րդ դարում շարականների նշանավոր երգիչներ են հանդիսացել Ապիրատ իշխանի երկու որդիները՝ Գրիգոր Գ Փոքր Վկայասեր կաթողիկոսը և Ներսես Շնորհալին, ինչպես նաև Ներսես Լամբրոնացին, Խաչատուր Տա-

վասիլ, Գրիգորիս, Ներսիս և Շահան: Սրանցից Գրիգորիսը և Ներսիսը մանուկ հասակից հանձնվել են իրենց պապ Գրիգոր Վկայասեր կաթողիկոսի խնամքին, որը ցանկացել էր նրանց իր մոտ պահել, մեծացնել ու նախապատրաստել հոգևոր կոչման համար:

Գրիգոր Բ Վկայասերը կաթողիկոս է ընտրվել 1065 թվին և մեծ տական Հայրապետական աթոռանիստ վայր շունենալով ապրել է մերթ Գող Վասիլ մեծ իշխանի գլխավոր (Մարաշ-Քեսուռի մոտ), մերթ Սյավ լեռան Կարմիր վանքում:

Երբ Գրիգորիսը և Ներսիսը բնությունում են իրենց դպրոցական տարիքը, պապը նրանց ուղարկում է Սյավ լեռան Կարմիր վանքը՝ վանահայր, գիտնական Ստեփանոս վարդապետի մոտ ուսանելու: Այստեղ Գրիգորիսը և Ներսիսը գիտնական վարդապետի մոտ ուսանում են երկու ուրիշ աշակերտների՝ Սարգսի և Իգնատիոսի ընկերակցությամբ, որոնք հետագայում նշանավոր գրականագետ վարդապետներ են դարձել:

Գրիգոր Բ Վկայասերը իր կյանքը նվիրել է մեծ մասամբ վկայաբանություններ հավաքելու և հունաց ու ասորաց լեզուներից թարգմանություններ կատարելու գործին: Նա շարականներ չի գրել, բայց հավաքել ու թարգմանել է սրբերի վկայաբանությունները: Բացի Սրբոց Վկայաբանությունից, նա գրել ու թարգմանել է «Պատմութիւն Վարուց Ոսկեբերանի» և «Թարգմանութիւն Պոկղի ներքողի առ Յովհան Ոսկեբերան» նշանավոր երկասիրությունները և այլ գրվածքներ ու ժառանգություն թողել եկեղեցուն:

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

րոնեցին ու Հովհաննես «Մարկավագ» վարդապետը:

Սակայն սրանցից ամենանշանավորը եղել է Ներսես Շնորհալին, որը ծնվել է 1102 թվին Մոլթ գլխավոր:

Ապիրատ իշխանը սնեցել է շորս որդի՝

Գրիգոր Բ Վկայասերը վախճանվել է 1105 թվին: Վկայասերին հաջորդել է նրա քեռորդի Բարսեղը: Վերջինս իր մահվան ժամանակ, Կարմիր վանքում, կաթողիկոսական ըզոն ու գավազանը Գրիգորիսին հանձնելով,

պատվիրում է նրան իր տեղը կաթողիկոս օծել:

Գրիգորիսը կաթողիկոս է օծվում 1113 թվին, իր 20-ամյա հասակում և կոչվում Գրիգոր Գ: Նրա ընտրության առթիվ կոնդակներ են ուղարկվում ամեն կողմ, բայց ոչ մի տեղից էլ դժգոհություն չի լսվում նրա տակավին երիտասարդ լինելու մասին:

1114 թվին գումարվում է Սյամ լեռան երկրորդ ժողովը, որին մասնակցում են 2000 մարդ. այս ժողովում էլ ճանաչվում է կաթողիկոսի ընտրության օրինավորությունը:

Չափազանց մտերմական են եղել Գրիգորի ու իր եղբոր Ներսեսի հարաբերությունը. չնայած տարիքների մեջ մեծ տարբերություն չի եղել, բայց մեծ եղբոր՝ Գրիգորի վարմունքը փոքրի հանդեպ հայրական է եղել: Ներսեսի նկատմամբ գուրգուրանքը, փաղաքանքը, խնամքը անպակաս են եղել: Գրիգորը ոչ մի բան չի արել առանց եղբոր հետ նախապես խորհրդակցելու. բոլոր խնդիրներում նրանք միասնական մտածողություն, կամք ու ցանկություն են ի հայտ բերել:

Ինչպես տեսանք, Գրիգոր վկայասերը Հայրապետական Աթոռանիստ վայր չի ունեցել. նորընտիր Գրիգոր Գ կաթողիկոսը մտադրվում է իր համար աթոռանիստ վայր ընտրել սրել հայաշատ կենտրոն. սկզբում նա ընտրում է Անին, բայց պատմական դեպքերի բերմամբ նրան չի հաջողվում իր մտադրությունն իրագործել, դրա համար էլ ժամանակավորապես Հայրապետական Աթոռը փոխադրում է Մովս զղյակը (1125 թ.) և Ներսեսին էլ եպիսկոպոս ձեռնադրում: Այս դրչակը թեև փոքր էր, բայց կաթողիկոսին ու Ներսես Շնորհալու հաճելի էր այնտեղ բնակվելը, քանի որ իրենք այնտեղ էին ծնվել: 1147 թվին Գրիգոր Գ կաթողիկոսը Ներսես Շնորհալու հետ միասին Հայրապետական Աթոռը փոխադրում են Հռոմկլա ամրագույն բերդը, որը պաշտպանված էր շրջապատի մահմեդական բռնավորների հաճախակի հարձակումներից: Այս բերդը գրտնվել է Եփրատ գետի ափին, այնտեղ, որտեղ Մարգան գետը կիսաշրջան կազմելով խառնվում է Եփրատին: Բերդը պատկանել է լատին իշխաններին, որոնցից գնել են նրանք. բերդը Հայրապետական Աթոռի սեփականություն դարձնելուց հետո նրանք այնտեղ մի հույակապ եկեղեցի են կառուցում: Գրիգոր Գ կաթողիկոսը 1165 թվին վախճանվելով թաղվում է Հռոմկլայում, իր կողմից նախապես պատրաստված շիրմի մեջ:

Գրիգոր Գ. երեք ընտիր շարական է թո-

ղել — ավետյաց տոնի՝ «Նորհուրդն անհատ», ծաղկագարդի՝ «Մեծահաշ այս խորհուրդ» և ի պատիվ Ս. Լուսավորչի՝ «Ի յնխն արևուտն»:

Գրիգոր Գ տկարացած լինելով, մահվանից մի քանի ամիս առաջ, նոր կաթողիկոս ընտրելու համար 1165 թվին ազգային-եկեղեցական ժողով է հրավիրում: Ժողովը միաձայն կաթողիկոս է ընտրում ամենաարժանավորին՝ Ներսես Շնորհալուն, որն իր ծննդավայրն է վատառողջությունը պատրվակ բերելով հրաժարվում էր: Սակայն, որոշ ժամանակ անց, ի պատիվ իր մահացած կաթողիկոս եղբոր, որը մահվանից մի քանի ամիս առաջ կաթողիկոսական քոլն ու գավազանը իրեն հանձնելով հանդիսավորապես օծել ու երկրպագել էր, որպես արժանավոր կաթողիկոսի, նա ստիպված է լինում ընդունել ժողովի որոշումը:

Շնորհալին կաթողիկոսական դահ բարձրանալով «Առ համօրէն հայասեռ ազինս» խորագրով մի շրջաբերական կոնդակ է հղում հայ ժողովրդին, որի մեջ հայտնում է իր եղբոր մահվան, իր ընտրության ու օծման մասին և կոչ անում էր նա իր պարտականությունները հանդեպ հայ եկեղեցու ու հայ ազգի կատարել անթերի:

Շնորհալին վախճանվել է 1173 թվին, 71 տարեկան հասակում, 7 տարի երեք ամիս ու կես կաթողիկոսության ծանր պարտականությունը կատարելուց հետո: Նա տառապել է տենդով, որը չի կարողացել բուժել անգամ նրա խմաստուն բժիշկ Մխիթարը:

Շնորհալին, ազգին ու եկեղեցուն, որպես ժառանգություն, մեծ թվով գրվածքներ է թողել: Նրա շնորհալիությունը ամբողջովին արտահայտված ենք տեսնում այդ գրվածքներում: Նա Շնորհալի անվանվեց հենց այդ իր իմաստալից գրվածքների համար: Մենք հանդիպում ենք մաքուր, ականակիտ բանաստեղծության նրա շարականներում, կանոններում, մեղեդիներում, հոգևոր տաղերում ու երգերում, իսկ արձակ գրվածքներում տեսնում ենք տրամաբանական դատողություն ու հմտություն աստվածաբանական գիտության մեջ:

Շնորհալու չափածո երկասիրությունների մի մասը գրված է հին հայկական տաղաչափությամբ, ինչն օրինակ՝ Ամագ օրհնություն, Յոթանասնից, Նինուեացվոյց, Մեծի Պահոյ կյուրակե ավուրց շարականները, այլև Մաղկագարդի հարցը, Հոգեգալստյան շորս պատկերը, Վարդավառի երկու պատկերը, Հովհաննու և Մարգարեից հարցերը, Հրեշտակապետաց, Վարդանանց և Ղևոնդյանց շարականները, Հիշեցուքը, Ջարթիքը և Ի քնն

հայցեմքը: Մյուս մասն էլ, ինչպես օրինակ՝ Այսօր անճառը, Նորոգողը, Աստուած անեղը, Ճաշու ողորմյայից կրդերը, Նայեաց սիրովը, Առավոտ լուսոն, Աշխարհ աճենայնը, Հիսուս որդին, գրված են արարական տաղաչափությամբ: Շնորհալին իր մի երկը, որի բովանդակությունն է հայոց համառոտած պատմությունը, և «Ողբ Եդեսիոյ»-ն նույնպես արարական տաղաչափությամբ է գրել:

Շնորհալու արձակ գրվածքներն են կազմում երեք մասից բաղկացած «Թուղթ

ընդհանրական»-ը, ճառերը և մեկնությունները. այս մեկնություններից մեկը, Մատթեոսի Ավետարանի մեկնությունը, կիսատ է մնացել և այն շարունակել ու ավարտել է Հովհանն Երզնկացին: Շնորհալու գրվածքների մեջ առանձնակի տեղ է գրավում «Հաւատով խոստովանիմ» աղոթքը, որը բաղկացած է 24 տնից և գրված է ըստ օրվա ժամերի:

Ստորև բերում ենք Շնորհալու շարականներից երկու-երեք նմուշ.

Նայեա՛յց սիրով, Հայրդ գրած՝
Ի քո ստեղծեալ գործս ձեռաց.
Եվ գրանակս հրեշտակաց՝
Տո՛ւր պահապան մեզ տկարացս.
Փրկեա՛ զանձինս ի փորձանաց՝
Ի խաւարի շրջող դիւաց.
Զի ի տուրեղեան և գիշերի՝
Տացումք քեզ փառս անընդհատ:

Էին անեղ անբսկըգրան՝
Մեռնող անեռալ Որդի և Բան.
Որ արարեւր ըզախ զործոյ
Եվ ըզգիշեր ի հանգիստ քնոյ՝
Տո՛ւր ի նընջել աչաց մարմնոյ՝
Արթուն լինիլ մեզ ըստ հոգւոյ.
Զի՛... ..

Բարբ՛ուն հոգւոց բանաւորաց՝
Աղբի՛ւր լուսոյ բաշխող շնորհաց,
Ի փակիլ դրանց բնութեանց մարմնոց՝
Լոյս տուր աչաց սրտիդ մերոց.
Ի գիշերաց առ քեզ կանխել՝
Ընդ հրեղինացն օրհնաբանել.
Զի՛... ..

Եվ այլն:

Ստորև բերվող շարականի յուրաքանչյուր Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛:

Աշխար ամենայն, առ իս հայեցեալ, ախ տակից լերո՛ւմ: Բանամ զշրթունս, բարբառիմ լեզուսս, բողբոսեմ զանձնէս: Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛. Տէ՛ր, ողորմեա՛:

Գող եղէ մեղաց, գողոյ կորստեան, գուր ինձ փորեցի: Դաւեցի զանձն իմ, դաւանանցի, դարան գործեցի:

Երբեմն էի լոյս, և այժմ եմ խաւար և ստուեր մահու: Զիա՛րդ պատմեցից զքի մեղաց իմոց, զի բազում են յոյժ:

Երկինք և Երկիր, եկա՛յք, ողբացէ՛ք եղի ելի զանձն իմ: Ընտրեցի զչարն, ընկալայ կամաւ զհոյս մեղաց:

Թաքաւիմ տղմով, քաւալիմ ի մեղս, բօք ափիլ չկարեմ: Ժանտ ախտիւ լցեալ, ժահահոտ եղէ ժամանակս բազումս:

Ի բաց մեկնեցայ ի սուրբ խորհրդոց, ի բարեաց գործոց: Լաւ վարկաւ անձն իմ լուսոյն հեռանալ, լինիլ ընդ խաւար:

Եվ այլն:

Մի նմուշ էլ բերում ենք խաշի տաղերից.

Հալիկ մի պայծառ տեսի աննման
Ի լայն խաշափայտին վերայ աննման
Աննմանիդ ո՞վ նման—դու նման,
Զքես արծաթափայլս ունէր աննման,
Արեգական շողոյն նման աննման:
Զծայնիկն ողորմուկ ամէր աննման
Կարբիէլեան փողոյն նման աննման:
Զաշերն արուստոօք լնոյր աննման
Առաւօտեան ցողոյն նման աննման
Աննմանիդ աննման ո՞վ նման—դու նման:

Շնորհալու թողած գրական ժառանգութեանը շատ մեծ է, կարելի է ասել, որ մեր եկեղեցու ժամերգության մի խոշոր մասը Շնորհալու գրչի վաստակն է և անհնար է փոքրիկ նմուշներով գաղափար տալ նրա մեծության մասին:

Շնորհալին խոշոր քանքար է հանդիսանում ամեն տեսակետից. նա խոշոր է և իր հոգևոր գործունեության և գրական վաստակների տեսակետից: Նրան լրիվ բնութագրելու համար անհրաժեշտ էր մի առանձին մենագրություն գրել. այդպիսի փորձ արել է Հայր Ալիշանը, բայց անհաջող: Նրա «Շնորհալի և պարագայ իւր» մենագրության մեջ շատ բան կա, բայց չկա ինքը՝ Շնորհալին: Կարծում ենք, որ խստակրոնությունը և դա-

մանաբանական նրբութունները որոշ չափով արգելք են հանդիսացել Ալիշանին Շնորհալու ամբողջական ու խսկական կերպարը գծելու գործում:

Շնորհալին իր գրվածքները գրել է ժժ դարի «արծաթի» կոչված գրաբարով,— մաքուր, պարզ ու դյուրամբունելի ամեն մի գրագետ մարդու համար: Շնորհալու շարականներից առանձին ուշադրության արժանի է նաև վարդանանց նվիրված «Նորահրաշ պատկառո» շարականը, որը երգվում է բուն բարեկենդանի հինգշաբթի օրը, վարդանանց տոնին: Այս շարականում բերված են Ավարայրի ճակատամարտում պսակված, այսինքն սպանված մարտիրոսների անունները*):

9. ՆԵՐՍԵՍ ԱՄՔՐՈՆԱՅԻ

Ներսես Ամբրոնացին ծնվել է 1153 թվին Կիլիկիոյ Լամբրոն դղյակում: Նրա հայր Օշին իշխանը Մեծ Հայքի Արցախ գավառից Կիլիկիա տեղափոխվելով վերանորոգել էր ավեր վիճակում գտնվող Լամբրոն դղյակը ու մշտական բնակություն հաստատել այնտեղ: Օշինը ամուսնացել էր Ներսես Շնորհալու Ծահան եղբոր դստեր՝ Ծահանդուխտի հետ: Ներսեսի ծննդյան անունը եղել է Սմբատ: Ներսես Շնորհալին արեղա ձեռնադրելով նրան՝ Սմբատ անունը փոխել էր Ներսեսի:

Լամբրոնացու աստվածափախ ծնողները՝ Օշինը և Ծահանդուխտը իրենց որդուն մանուկ հասակից նվիրում են եկեղեցուն և կրոնական համապատասխան կրթություն տալով, նախապատրաստում նրան հոգևոր կոչման համար: Լամբրոնացին ուսանել է իր հոր կողմից կառուցված Սկևռա վանքում, Հովհաննես անունով ճգնազգայց մի վարդապետի մոտ. հետագայում նա սովորել է նաև հունարեն, լատիներեն ու եգիպտերեն: Լամբրոնացին դեռ 16 տարեկան պատանի էր, երբ վախճանվեց նրա հայր Օշին իշխանը, կտակելով, որ իր որդի Սմբատը Սկևռա վանքի վանահայր կարգվի: Սմբատը, իմանալով հոր կտակի մասին, մտածում

է խուլս տալ հոգևոր կոչումից, սակայն մայրը՝ Ծահանդուխտը իր հորեղբոր՝ Ներսես Շնորհալու մոտ տանելով նրան՝ արեղա է ձեռնադրել տալիս: Շնորհալին նորոնծա արեղային ուղարկում է Սյավ լեռան վանքը, «Տիրացու» կոչված Ստեփան վարդապետի մոտ, հոգևոր գիտելիքների մեջ ավելի հմտանալու համար:

18 տարեկան հասակում Լամբրոնացին կարգվում է հայրենի քաղաքի քարոզիչ, բայց տեղեկանալով, որ Լամբրոնի վրա հովվելու համար ուղում են իրեն նաև եպիսկոպոս ձեռնադրել ու, հոր կտակի համաձայն, հանձնել Սկևռա վանքի վանահայրությունը ևս, նա խուլս է տալիս և առանձնանում Սաղրու վանքում. այստեղից էլ նա տեղափոխվում է մեզ անհայտ մի ուրիշ վայր և Ներսես Շնորհալու հրամանով միայն երբեմն այցի էր գնում Հոռմկա:

Այդ երբեմնավոր այցելության օրերից մեկը հանդիսանում է Ներսես Շնորհալու հուղարկավորության օրը, երբ նա հուղար-

*) Հոգվածի Ներսես Շնորհալուն և Ներսես Լամբրոնացուն վերաբերող գրությունները տպագրում ենք կրճատումներով:

կաթողութիւնից հետո մասնակցում է նաև Գրիգոր Տղայի ինտրովիստներու ու օծմանը:

Գրիգոր Տղա կաթողիկոսը 1176 թվին համարյա թե ստիպմամբ եպիսկոպոս է ձեռնադրւում:

Ներսես Լամբրոնացի

նադրում 23 տարեկան Լամբրոնացուն և ապա Տարսուտնի, Լամբրոնի ու դրանց շրջակայքի առաջնորդ կարգում. սակայն այս անգամ ևս նա խույս է տալիս Սաղրու ա-

նապատը, որտեղ գրում է Ս. Պատարագի իր մեկնությունը: Այնուհետև նա ցանկանում է ուխտի գնալ Սեպուհ լեռան վրա Ս. Լուսավորչի ճգնարանը, բայց քանիցս կիս ճանապարհից ետ են դարձնում նրան. վերջում ծալալ կերպով նա խույս է տալիս աղետելից ու Կիպրոս մեկնում. այստեղ հունաց լեզվին ու հունական դիտություններ հմտանալուց հետո նա նորից վերադառնում է Տարսուտն:

Լամբրոնացին վախճանվել է 46 տարեկան հասակում և թաղվել իր հոր կառուցած Սկևա վանքում:

Նա թողել է գրական մեծ ժառանգություն: Նրա հորինած շարականներից հայտնի են «Այսօր յարեա», «Նորոգեալ կղզիք», Համբարձման և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի որդւոց ու թոռանց շարականները: Լամբրոնացին Հռոմկլայում գտնված ժամանակը հունարենից հայերեն է թարգմանել Հովհաննու Հայտնության մեկնությունը: Սկևա վանքում 1181 թվին գրել է Սաղմոսի մեկնությունը: Նա գրել է նաև Սողոմոնի Առակաց, Իմաստության, Ժողովողի և 12 Փոքր Մարգարեից գրվածքների մեկնությունները: Հունարենից, լատիներենից և եգիպտերենից Լամբրոնացին թարգմանել է սրբերի վկայաբանությունը և կարգի բերելով՝ վկայասերի ու ներսես Շնորհալու հորեղբայր, Եգիպտոսի եպիսկոպոս, Գրիգորի թարգմանած վկայաբանությունները, կաղմել «Հաբաքի վարք» գիրքը: Ի պատիվ Շնորհալու նա գրել է մի ոտանավոր ներբող: Նրա գրվածքների մեջ ամենանշանավորն է «Ս. Պատարագի մեկնությունը»:

10. ԽԱՉԱՏՈՐ ՅԱՐՈՆՅՑԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Խաչատուր Տարոնեցու մասին քիչ տեղեկություններ են մեզ հասել. հայտնի է, որ նա իր ժամանակի գիտնական վարդապետներից մեկը և Հաղարծին վանքի (Դիլիջանի մոտ) վանահայրն է եղել: Նա ապրել է ԺԲ դարի վերջերին և ԺԳ դարի սկզբներին:

Բագրատունյաց հարստության անկումից հետո շատ հայեր Վրաստան գաղթելով ապավինել էին վրաց քրիստոնյա պետության պաշտպանությանը: Վրացիք այս հայերից պահանջում են, որպեսզի կրոնական պաշտամունքը վրացական ձևով կատարեն: Զաքարե սպասալարը և նրա եղբայր Իվանեն, որոնք վրաց արքունիքում մեծ պաշտոնների տեղ էին, տեղի տալով վրացիների պահանջի առաջ, թույլ են գրում Կիլիկիո հայոց Լեոն Բ թագավորին ու կաթողիկոսին, որ իրենց իրավունք տան բանակում

վրանի մեջ շարժական սեղանի վրա պատարագել և Ս. Աստուածածնի վերափոխման ու Ս. Խաչի վերացման տոները վրացիների հետ միասին տոնել:

Լեոն Բ թագավորը Զաքարեի թույլը ըստանալով 1204 թվին հրավիրում է Սսի ու նրա շրջակայքի հուգեորականներին ու Դավիթ Գ կաթողիկոսի նախադաճությանը ժողով գումարելով դրական լուծումն է տալիս այս խնդրին և ժողովի որոշումն էլ առանձին դեսպանի միջոցով ուղարկում Զաքարեին: Սակայն Զաքարեն դրանով չի բավարարվում. նա կամենում է իր ձեռքի տակ ունենալ նաև արևելահայ հուգեորականության որոշումը, որի համար էլ երկու ժողով է հրավիրում — 1205 թվին՝ Լուսա ժողովը և 1207 թվին՝ Անվո ժողովը: Չնայած Զաքարեի գործադրած ակներև բռնությանը,

այս ժողովները ապարդյուն են անցել և ոչ մի որոշում չի կայացվել:

Նշված ժողովներին մասնակցող հողատերականների մեջ նշանավոր են եղել երեք վարդապետ— Զաքարիի աղզական և Հաղբատի միաբան Տոդեռողի Գրիգոր եպիսկոպոսը, Հաղարծին վանքի վանահայր Խաչատուր Տարոնեցի վարդապետը և Գետկա վանքի վանահայր Տերունի դիտնական Մխիթար Գոշը: Սրանցից առաջինը, որ խիստ դեմ է եղել հայ դավանության մի նշանալիների անգամ կաշխույն, աքսորվել է Կենտրոնի կողմերը, ուր և հետո բանտարկվել է, իսկ երկրորդը և երրորդը աշխատել են հաշտության եզր գտնել:

Զաքարիի գործադրած բռնությունները արդյունք չեն տալիս, նա չի կարողանում ձեռք

բերել արևելահայ հողատերականության համաձայնությունը և նրան մնում է հենվել միայն Սոս ժողովի որոշման վրա:

Շարժում սեղանով առաջին բացօթյա պատարագը մատուցվում է մեծ հանդիսավորությամբ, այս պատարագին քահանայի զգեստավորման շարականը երգում է Խաչատուր Տարոնեցին, որը հմուտ էր եկեղեցական երաժշտության:

Այստեղ մեջ ենք բերում այդ շարականը, որը գրված լինելով մի մասնավոր դեպքի առթիվ, իր ընտիր հատկության շնորհիվ հետագայում ընդունվել է հայ եկեղեցու ժամակարգության մեջ, իբրև պատարագի ժամանակ քահանայի զգեստավորման շարական և մինչև այսօր էլ երգվում է:

Խորհուրդ խորին անհաս անբակիզրն, որ զարդաբեցի զվերին պետությունը, ի յառագաստ անմատոյց լուսոյն. զերապանք փառոֆ զդասս հրեղինաց: Աննառահրաշ զօրութեամբ ստեղծե՛ր զՍդամ պատկեր տիրական և նազելի փառոֆ զգետատուրեցե՛ր ի դախտն արեւնի տեղի բերկրանաց:

Զարչարանոֆ քո սուրբ միածնիդ նորագեցան արարածք ամենայն և վերստին մարդն անմահացաւ, զարդաբեալ ի զգեստ անկողոպտելի: Անձրեւածին բաժակ հրահոսան որ հեղե՛ր յառաքեալսն ի սուրբ վերնատանն. հեղ և մեզ, Հոգիդ Սուրբ Աստուած, ընդ պատմութեանին զքո զիմաստութիւն: Տանք քո վայել, սրբութիւն որ զգեցա՛ր զվայել-

չութիւն. սրբութիւն փառաց ընդ մէջ քո անձեալ, պատեա զմէջս մեր նշմարտութեամբ: Որ զարարչագործ բազուկս քո տարածեցե՛ր ընդդէմ աստեղաց. հաստատեա զբազուկս մեր կարողութեամբ: Համբարձմամբ ձեռաց առ քեզ միջնորդիլ: Հիւսմամբ քազ ի գլուխ պատեցես ըզմիտս և զգայաբան, խաչանիշ ուրարմամբ քոտ Անարովնի, ծաղկեալ յոսկերքի ի զարդ խորանին: Բամից բոլորից տիրապէս աստուածպետական. նախորդապատ սիրով զմեզ զգետատուրեցե՛ր քո սուրբ խորհրդոյդ լինել ըսպատուր: Թագատուր երկնաւոր զեկեղեցի քո անշարժ պահեա. և զերկրպագուս անուանդ քոտ պահեա ի խաղաղութեան:

11. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ «ՍՍ.ԲԿԱՎԱԳ» ՎՍՐԴԱՊԵՏ

«Սարկա վագր կոչված Հովհաննես վարդապետի մասին քիչ տեղեկություններ են պահպանվել հայ եկեղեցական պատմության մեջ. այսքանը միայն հայտնի է, որ նա արցախեցի է եղել ու քահանայի որդի: Հովհաննես վարդապետը իր հողերը կրթությունն ստացել է Հաղբատի ու Սահահնի վանքերում: Հետագայում նա Հաղբատի առաջնորդ է կարգվել:

Հովհաննես վարդապետը երգահայտ շարականագետ է եղել: Բացի դրանից նա հմուտ է եղել տոմարագիտության. երբ շփոթություն է առաջանում Դվնա երրորդ ժողովում 551 թվին Մովսես Նդվարդացու կարգավորած հայոց տոմարի շարժական տոների վերաբերմամբ, Հովհաննես վարդապետին է հանձնվում այդ շփոթության վերացման դրոժը, որը նա կատարում է մեծ հմտու-

թյամբ, ուստի տոմարական այդ նոր կարգավորությունը հետագայում սկսում է կոչվել նրա անունով «սարկավագարի»:

Հովհաննես վարդապետը վախճանվել ու թաղվել է Հաղբատում:

Հովհաննես վարդապետի անունը կրող և Ղևոնդյանց նահատակությանը վերաբերող երկու շարական է մեզ հասել.— «Պայծառացար այսօր» և «Ղևոնդյանց համբարձին երգեմ ձեզ»: Առաջին շարականը՝ «Պայծառացար»-ը վերաբերում է եկեղեցուն. այսինքն Ղևոնդյանց նահատակությամբ պայծառացել է հայոց եկեղեցին. երկրորդ շարականի մեջ բերված են Նիշեից առնված այն խոսքերը, որ Ղևոնդյանք Հաղկերտին ուղղված իրենց թղթի մեջ գրել էին. «Ի քնն տանջանք, ի մէնջ յանձնառութիւն, սուր քո և պարանոց մեր»:

12. ԺԳ. ԴԱՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԵՐԳԻՉՆԵՐԸ — ԳՐԻԳՈՐ ՍԿԵՎՈՍՅԻ, ՎԱՐԴԱՆ ԲԱՐՁՐԱՆՔԻ
ԲԵՐԴՅԻ ԵՎ ՀՈՎՀԱՆ ԵՐՋՆԿԱՅԻ

«Սկևռացի» կոչված Գրիգոր վարդապետը Լամբրոն դղյակի մոտ կառուցված Սկևռա վանքի միաբաններից էր և Ներսես Լամբրոնացու աշակերտը: Սա թև քաղցր ձայն է ունեցել և թե հայտնի է եղել իր հորինած տաղերով, որ գրել է ալբուբենական կարգով: Ուշադրության արժանի է հատկապես Հովհաննես Մկրտչի ծննդյան նվիրած նրա շալականը — «Արեգակաճեն արդարութեան»:

ՎԱՐԴԱՆ ԲԱՐՁՐԱՆՔԻ.— Սա պաշտոնավարել է Սաղմոսավանքում և խոր վիրապի ու թեղեցիաց վանքերում. նա հայտնի է եղել ոչ միայն որպես երգիչ, այլ և որպես պատմագիր, ատենախոս ու մեկնիչ: Նրա գրչին է պատկանում Հովակիմին և Աննային նվիրած կանոնը՝ «Ուր նախիմաց»-ը:

ՀՈՎՀԱՆ ԵՐՋՆԿԱՅԻ.— Երզնկացի կոչվել է նաև «պուլուզ» ու «ծործորեցի»: Պուլուզ նշանակում է կարճահասակ, և իրոք նա կարճահասակ է եղել: Նա գիտուն վարդապետ ու համբավավոր քարոզիչ է եղել: Իր ծերության հասակում ուստեսել է նաև լատին լեզուն՝ կաթոլիկություն քարոզելու համար Հայաստան եկած ունիթորներից: Երզնկացու գրչին են պատկանում Ս. Լուսավորչին նվիրված «Երիեմ ամենայն» շարականը, ինչպես նաև Ս. Ներսեսի ոսկերքը Թիլն ավանում հայտնաբերելու առթիվ գրված «Ուր ըզոյս աննա» և «Յամենայն մալ օրհնենք» շարականները: Սրանցից բացի, նա գրել է ջրօրհներթի «Այսօր ձայնն մայրական», «Ծօրն խոտանարսուիաց» և ի պատիվ վերափոխման Ս. Կուսին՝ «Առաջանալիս պաղոյն» շարականները, որոնց մեջ ակնհայտ կերպով երևում է նրա բանաստեղծական քանքարը:

Մեր ժողովրդի մոտ մի ավանդություն է պահպանվել երկրաշարժից Անիի կործանված լինելու մասին՝ կապված Երզնկացու քարոզչական գործունեության հետ: Պատ-

մում են, որ մի անգամ Երզնկացին Անի է գնում քարոզելու համար. անեցիք, տեսնելով վարդապետի «պուլուզ» հասակը, իրենց հատուկ անբարտալանություններ, մտածում են ծաղրի ենթարկել նրան: Անին ունի շատ եկեղեցիներ, բայց ընդհանուր նման քարոզները տեղի էին ունենում Տրդատաշեն մայր եկեղեցում, որտեղ համար էլ անեցիք այդ եկեղեցու տիրացուներին սովորեցնում են, որպեսզի օրվա ժամագիրքը կարդալու ու քարոզելու համար դնեն եկեղեցու ամենաբարձր գրքակալը:

Երզնկացին ժամանակին եկեղեցի գալով և նկատելով բարձր գրքակալը, իսկույն հասկանում է անեցիների շար մատաղությունը. նա հուզվում է, բայց աշխատում է ծածկել իր հուզմունքը և գրքակալին մոտենալով սկսում է անդիմ կարդալ գիրքը և քարոզելուց հետո էլ իր վայրույթի անեծքն է ուղղում անեցիների հասցեին: Ըստ այդ ավանդության Անիի կործանումը երկրաշարժից առաջացել է հենց Երզնկացու անեծքի հետևանքով:

ԺԳ. դարուն, — գրում է Դ. Խաչկունցը, — այլևս կղաղարի շարական յօրինելու փափագը, տեսնելն ու ժամակարգություն իրենց վերջնական կատարելագործումը գտած են: Զանազան երգեր ալ ունինք ԺԳ-ԺԵ դարերուն, որոնց հեղինակներն են Կոստանդին Արևելյան, Կիրակոս Երզնկացի և Գրիգոր Մեղեցի, որ ահագին հատոր մը թողած է երգերու: Երգերեն ոմանք են գովեստ Ս. Էջմիածնի, ասի է կհայտնի, թէ էջմիածինն որքան մեծ նշանակություն ունի կամ ժողովրդականացած էր:

Շարականների հորինումը հոգևոր անձների կողմից դադարում է Հակոբ Ա Կաթողիկոսի օրոք (1268—1286). վերջինս գրում է «Կանոն հռչակալու ծննդեան Տիրուհույն ի Յովակիմայ և յԱննայ»:

13. ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Մեր հին ու նոր անցյալում շարականները հանդիսացել են ժողովրդի սիրած երգերը. նրանք երգվել են ոչ միայն եկեղեցիներում, այլև եկեղեցուց դուրս՝ ժողովրդական տոներ, ամենաթանկությունների, խրախուսանքների ժամանակ, աշխարհական տաղերի հետ միասին. նրանց տարածմանը մեծ շարժում նրապատել են վանական ու եկեղեցական դրույթների սաները, որոնք այդ դրույթներում շարականները սովորելուց հետո, երգել են դրանք ամեն տեղ:

Սակայն, պիտի ասենք, որ մեր ժողովրդի մի ստվար մասը շարականներից շատերի բուն իմաստը չի հասկացել ու չի հասկանում, և այդ ոչ թե նրա համար, որ շարականները գրված են գրաբար, այլ բոլորովին այլ պատճառներով: Շարականների գրաբար լեզուն պարզ, մաքուր, շարժաթիվ գրաբար կոչված լեզուն է, որը մատչելի է ամեն մի գրագետ հայի համար ու դրանց մեջ քննել կգտնվեն, որ շարժուն են այդ լեզուն:

Շարականները չհասկանալու բուն պատ-

ճառը նախ նրանց բովանդակության վերա-
ցականությունն է, երկրորդ՝ նրանց պատ-
կերավորությունն ու հարողասանական ձևա-
վորումը, և երրորդ՝ Ս. Գրոց գիտությունն պա-
կասությունը, Ս. Գրոց, որոնցից առնված
մեջբերումներով հագեցված են մեր շարա-
կանները: Ս. Գրոց գիտության, եթե ոչ լիա-
կատար, գոնե որոշ չափով ծանոթ լինելը
անհրաժեշտ է շարականների իմաստն ըմ-
բռնելու համար:

Բայց, ընայած դրան, մեր հին ու նոր
անցյալում ժողովուրդը մեծ սիրով ունկնդրել
է շարականները. մեր ժողովուրդը հատկա-
պես սիրել է շարականների սուր ու ուղղուն
եղանակները, ընտելացած լինելով դրանց
պարսկական ու թուրքական եղանակների
ազդեցության շնորհիվ: Եվ այդ սերը, հա-
կումն ու ընտելացումը պարսկա-թուրքական
եղանակներին այնքան մեծ ու գործել է ե-
ղել, որ կարծիք է ստեղծվել, թե հայերը եր-
գեցողության իրենց սեփական հարազատ
եղանակները չունեն, մի անհեթեթ կարծիք,
որ տեւել է մինչև մեր աղգային զարթոնքի
երկրը, երբ այն հնազանդ տեղի է տվել
սուրբ ու իրական հայացքի առջև դեռ մինչ
մեծ Կոմիտասը, որն եվրոպական իր հան-
ճարեղ երաժշտագիտության վերջնական
ջախջախիչ հարվածը հասցրեց այդ հին մո-
լության: Կոմիտասը ընտրեց, գտեց ու մաք-
րեց հայ եղանակները խորթ ատրոքներից ու
ամենապայծառ լույսի տակ աշխարհին ներ-
կայացրեց հայկական զմայլելի երաժշտու-
թյունը, հայ շարականների, հոգևոր երգերի
ու բուն ժողովրդական երգերի հիասքանչ
եղանակները:

Արժանահիշատակ Կոմիտաս վարդապետն
այս մասին ասում է. «Շփոթեցնող կետն այն
էր, որ մեր ժողովրդական եղանակները
պարզ կազմ ունեն, նվազ զարդարված էին,
քան եկեղեցական եղանակները: Արդ, հա-
նելովի բանային պիտի տալին ինձ եկեղե-
ցու այն եղանակները, որոնք ավելի պարզ
էին:

Եվ երկար որոնումներից հետո, վերջա-
պես, գտա այնպիսի եղանակներ, որոնք ե-
կեղեցում իրի ու տեսակ են երգվում՝ ծանր
ու թեթև: Այդ եղանակները կոչվում են «տո-
նական»: Մանր նման է իր գեղգեղանքով
թրքականին, իսկ թեթև՝ իր պարզությամբ
ժողովրդականին: Մերևադնելով ծանրերի
գեղգեղանքները, նկատեցի, որ նրանք իրենց
խորքով նման են թեթևներին: Ուրեմն սրա-
նից հստակ երևում էր, որ այդ պարզ եղա-
նակներն պարզարվել էին թրքական ոճով,
նրանց հանդիսավորությունն և շուք տալու
դիտավորությամբ, երբ մենք դեռևս չունեինք

մեր բաղձաձայն երգեցողությունը... և այ-
լն:

Մենք ասացինք, որ մեր մեջ բերած շա-
րականագիրներն ամենքն էլ իրենց վերա-
գրված շարականների իրական հեղինակ-
ներն են. սակայն, կան ահձնավորություններ,
որոնք չէին կարող այս կամ այն շարականը
գրած լինել, ինչպես օրինակ Խորենացին և
Հովհան Մանդակունին: Խորենացուն վերա-
գրվում է «Մեծացուցե՛»-ների հեղինակու-
թյունը (լեզվական հատկանիշների հիման
վրա), սակայն, այդ շարականությունը կամա,
մինչև որ վերջնականապես չճշտվի նրա
ապրելու եթե ոչ ճիշտ ժամանակը, գոնե դա-
րը: Իսկ Մանդակունին, որ Գյուտ կաթողի-
կոսի ազգականն ու ընկերն էր և կաթողիկո-
սացել էր նրանից հետո, հանդիսանալով
Վահանանց շարժումների ոգեշնչողն, ան-
շուշտ, չէր կարող իրեն վերագրված շարա-
կաններից մի քանիսը գրած լինել, քանի
որ շարական գրելը, իր ժամանակին, սուրբ
ու կաթողիկոսի գրչին վաշել գործ է համար-
վել: Բայց քանի որ լուրջ ուսումնասիրու-
թյամբ մինչև օրս չի պարզված, թե Մանդա-
կունան վերագրված շարականներից ո՞րն է
իսկապես նրա գրչին պատկանում, մենք էլ
ձեռնպահ ենք մնացել նրան շարականա-
գիրների շարքը դասելուց:

Շարականագիր են հանդիսացել անկաս-
կած նաև Անանիա Շիրակացին և Գրիգոր
Մագիստրոսը, բայց որովհետև դրանց ա-
նունները մեր շարակնոցում, իբրև այդպի-
սիների, աղոտ են հիշվում, ուստի դրանց
նկատմամբ ես ձեռնպահ մնացինք:

Խոսելով Պետրոս Դեատադարձ կաթողիկո-
սի գրած շարականների մասին, մենք իր
տեղում նշեցինք, որ նրան վերագրված շա-
րականների շարքից պիտի հանվեն «Մարա-
փելի որոտմամբ և ահագին զօրութեամբ» ու
«Յանսկզբեմեկան ծոցոյ Խոր խոնարհեալ
բանդ» շարականները, որոնցից առաջինը
պատկանում է Պետրոսին ձեռնադրող Սար-
գիս կաթողիկոս Սևանեցուն, իսկ երկրորդը՝
Հակոբ Մանահնեցուն, ասել է թե Անիո Գա-
գիկ Շահինշահի ժամանակակից Սարգիս
Սևանեցին և Հակոբ Մանահնեցին նույն-
պես շարականագիրներ են հանդիսացել:

Անհրաժեշտ ենք համարում մի երկու
խոսք էլ ասել մեր շարականների եղանակ-
ների ու հայ հնադարյն ձայնահիշների կամ
խաղերի ուսման գործի մասին, որ Մանրու-
սումն է կոչվում, օգտվելով Կոմիտասի գր-
վածքներից: Հին երաժշտները Մանրուսու-
մըն ասելով հասկացել են ուսումն եկեղեցու
երգերի, եղանակների ու խաղերի մասին:
Թե այդ ուսումն որքան կարևոր է համար-
վել, այդ երևում է Ներսես Շնորհալու «Ընդ-

հանրականք—ից, որի մեջ նա խոսելով ձեռնադրվող քահանաների ռուման ու գիտություն մասին, անհրաժեշտ պայման է համարել «Ջեկեղեցական գիրս ուղիղ ընթեռնուլ և զմանր ուսմունս ձայնաւորաց պաշտել յեկեղեցիս և ապա դալ ի ձեռնադրութիւն քահանայութեան»։ Հայտնի չէ, թե գոյություն ունեցե՞լ է մի դասագիրք կամ դրա նման մի բան. մեր ձեռքն են հասել միայն խաղաղութեւն եղգեր։ Պետք է կարծել, որ որևէ ուղեցույց գոյություն է ունեցել, որը մեր ձեռքը չի հասել և մենք դեռ չգիտենք այդ խաղերի ընթերցանության բանալին։ Կոմիտասը 16 տարի աշխատել է խաղերի վերծանման վրա և հույս է ունեցել, որ իրեն կհաջողվի վերջիվերջո վերծանել դրանք, բայց անողորմ հիւլանդությունը արգելք է հանդիսացել։

Շարականների ուսուցիչ փիլիսոփաների մասին մեզ բացատրություն տալիս է դարձաւ ներսես Շնորհալին. «Ոմնիմք,— ասում է ա,— սովորութիւն փիլիսոփայ ասել, որ ռաժշտական արւեստի կատարեալք են»։ անրուման նշանավոր կենտրոններ են եղել Կիլիկիո Արքակաղին, Դրազարկ, Սիւր, Կարմիր վանքերը։ Եղանակների անձին տեսակների անվանակոչությունը

հայտնի է շատ վաղ ժամանակներից և հատուկ է եղել արեւելյան ազգերին— հայերին, պարսիկներին, քրդերին, արաբներին, տաճիկներին ու մյուսներին, որոնք, բացի հայերից, մինչև այսօր էլ պահպանում են այդ։ Մեր եղանակների միայն անունները և անհայտ խաղերն են մնացել ձեռագրերի մեջ։ Դրանցից էլ հիմնական եղանակները պահպանվել են շարականների մեջ, հետևյալ ութ ձևերով—

Ա.Ձ. Առաջին ձայն։

Ա.կ. Առաջին կողմ

Բ.Ձ. Երկրորդ ձայն։

Բ.կ. Ավագ կողմն։

Գ.Ձ. Երրորդ ձայն։

Գ.կ. Վառ ձայն։

Դ.Ձ. Չորրորդ ձայն։

Դ.կ. Վերջ ձայն։

Մեր սույն հոդվածը շարականների մասին ոչ թե խորը ուսումնասիրություն, այլ թեթեւ ուղիղաթափ ընույթ է հրում. մեր նպատակըն է եղել համառոտ ծանոթություն տալ մեր հին գրականության բանաստեղծական ճյուղի մասին, որի գլուխ գործոցն են հանդիսանում շարականները։

